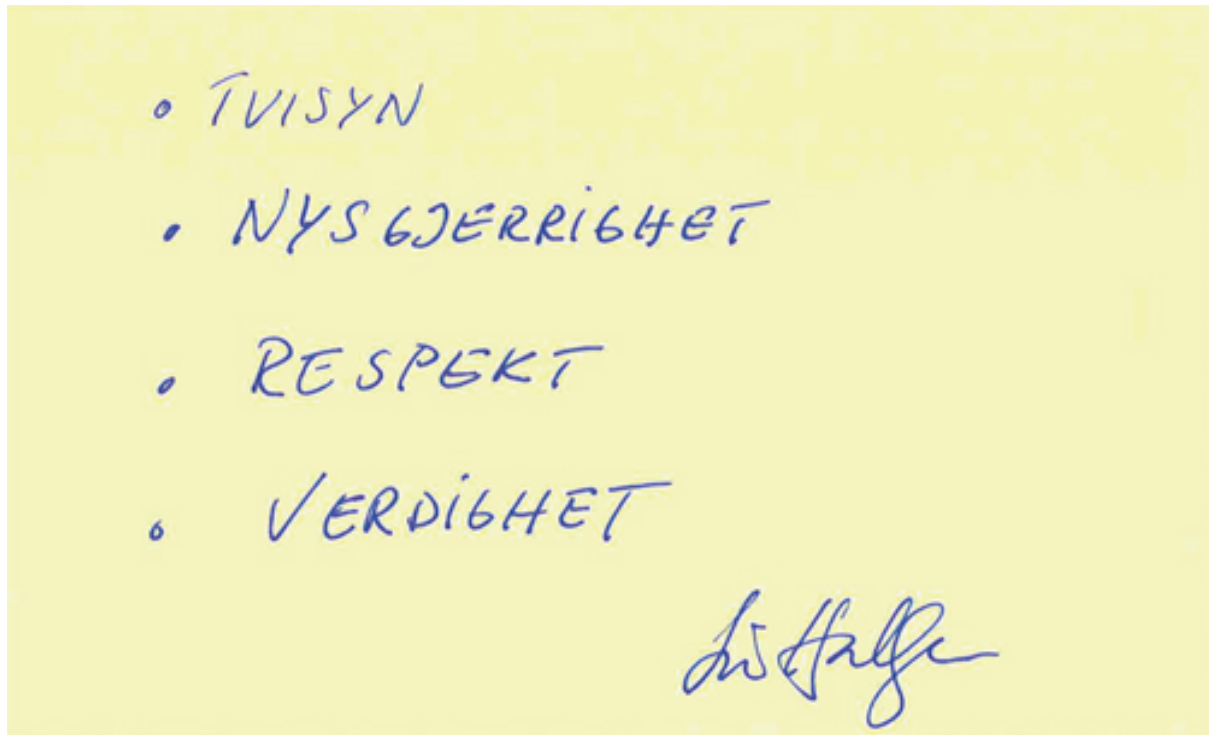

22. juli-rettssaken

Hva er et godt spørsmål?

Øystein Helmikstøl
journalist i Psykologtidsskriftet

Og hva skjedde da Siv Hallgren på få minutter stilte 31 spørsmål til Anders Behring Breivik?

HUSKELISTE: På journalistens oppfordring noterte advokat Siv Hallgren fire stikkord for sin måte å stille spørsmål på i retten: tvisyn, nysgjerrighet, respekt, verdighet.

Norgeshistoriens største rettssak er over når du leser dette. Spol tilbake til 18. april. Det er dag tre i rettssaken mot Anders Behring Breivik (33). Klokka er kvart over tre, og det er i underkant av en time igjen av denne rettsdagen i Oslo tinghus. Det kommer litt an på hvordan man teller, men tiltalte har hittil i dag blitt stilt i overkant av 700 spørsmål. Han har nektet å svare 145 ganger. Om lag 650 av spørsmålene er stilt av aktor i saken Inga Bejer Engh (41). I går fikk tiltalte snakke lenge uten avbrudd, med manus. Dagen i dag, 18. april, er satt av til spørsmål om hva Breivik gjorde for rundt ti år siden. Dette er kanskje det eneste punktet under bevisførselen hvor påtalemyndigheten og tiltalte har forskjellige oppfatninger, ifølge aktor Svein Holden (39), som har stilt i underkant av 50 spørsmål denne dagen.

Hun tenker at hun snakker til en syk, skadet og ødelagt mann

Saken

Hva dreier saken seg om? Det har mange lurt på siden 22. juli 2011. Slik kommer det til å bli lenge framover: Hva er egentlig dette? Politikk? Ondskap? Galskap?

Det er like før koordinerende bistandsadvokat Mette Yvonne Larsen (49) skal få kjeft av forsvarer Geir Lippestad (48) i åpen rett. Han mener Larsen med sine spørsmål opptrer som hjelpeaktor. Larsen skal også seinere i saken få kjeft av dommer Wenche Elisabeth Arntzen (53), for å stille spørsmål til vitner om forhold som ikke har med saken å gjøre. Og dette skjer lenge før VG (26. mai) mener forsvarer Lippestads mislykkede hårtransplantasjon har noe med saken å gjøre. De bruker i alle fall forsiden sin på dette.

Et kvarter over klokka tre 18. april starter den ene av tre koordinerende bistandsadvokater, Siv Hallgren (48), å stille de spørsmålene hun mener er kjernen i denne saken. Det kommer vi tilbake til.

Spørsmålene

Først: Knights Templar er sentralt i tiltaltes tekstsamling, det såkalte manifestet som han sendte til en rekke personer på e-post før angrepene 22. juli i fjor. Er Knights Templar en organisasjon? Et nettverk? Er det i så fall mange medlemmer der? Når ble det opprettet, i så fall? Finnes det bare inni hodet til den tiltalte? Mye tyder på det, ifølge aktoratet, og det legger de ikke skjul på når de spør. Og Liberia. Hva gjorde Breivik der? Hvem møtte han? Reiste han til London etterpå? Hvem møtte han i så fall der? Hvor overnattet han?

Breivik svarer på noen av spørsmålene med å stille spørsmål tilbake til aktor: «Får jeg lov til å spørre hva som er egentlig hensikten med det du vil?» Og seinere kommer han med et ønske til aktor: «Jeg håper at du legger litt mindre vekt på latterliggjøring og heller mer på saken». Breivik bruker ordet «pompøs» 33 ganger i dag, ifølge nrk.no. Han distanserer seg fra en del han har sagt før.

31

Han har fått 700 spørsmål fra aktor, viser en opptelling Tidsskriftet har gjort fra bt.no. Nå kommer 31 fra Siv Hallgren.

«Din egen tilknytning til kirken, hva er den?», «er du religiøs selv?», «du bekjenner deg til den kristne tro?», «hva er det som er viktig for deg i den kristne troen?», «tror du på oppstandelsen?», «har du lest Bibelen?».

Breivik ser mot Hallgren, som sitter noen få meter til venstre for ham. For noen av de som følger saken, kan det virke som om Breivik famler, og nøler, som om han kommer litt ut av det, men han er ikke avvisende. Han ønsker å svare. Hallgren ser på tiltalte mens hun spør, og nå spør hun ikke for å ha spurt, slik det også kan være i rettssaker, inkludert denne. I etterkant forteller hun til Tidsskriftet at hun er oppriktig interessert i, og nysgjerrig på, svarene. Og omtrent nå er det at rettspsykolog Pål Grøndahl, som sitter rett bak Breivik, nesten skvetter litt i stolen og tenker: «Oj, her går det unna!»

Mens Hallgren spør, legger hun spesielt merke til stillheten i salen, og varmen. Det samme hun la merke til da hun gikk i rosetog i dagene etter 22. juli i fjor. Og hun tenker at hun snakker til en syk, skadet og ødelagt mann. Men at hun har respekt for ham, slik hun er vant med å tenke også fra jobben hun hadde i politiet. Respekt for enkeltmennesker. Uansett. Og alltid tvisyn. Uansett.

«Og samer kan bo i Norge, kan de det?». Han har ikke tatt stilling til det. «Har du reist mye i Norge selv?». Han har vært over hele Norge, med unntak av Finnmark og Bergen, på ferier med familie og venner, svarer han. Og så stiller hun det spørsmålet hun lenge har ønsket å stille ham:

«Er du glad i Oslo rett og slett, spør jeg om?». Hun som i fjor kom hjem fra ferie på kvelden den 22. juli og var rasende på han som hadde ødelagt byen hun elsker, og som hun ikke kan fatte at han ville ødelegge, han som også er vokst opp her og har venner og familie her. Hun som på det andre fengslingsmøtet «hadde lyst til å kline til ham», hun mener selv hun nå spør respektfullt og verdig for å finne ut hvem han egentlig er, og hva motivet hans var. Og hennes opplevelse er at han prøver å åpne seg mer opp når han svarer. Hun hører mindre av det som kan oppfattes som mekaniske og tillærte standardformuleringer. Og hun ser på ham ikke som et iskaldt monster, slik mange har hevdet at han opptrer.

Oslo? «Min bestemor kom fra Fagerborg. Hun heter (NN)», svarer Anders Behring Breivik, før Hallgren sier at han ikke svarer på spørsmålet. Han gjør et nytt forsøk: «Jeg er glad i Oslo, ja.»

«Ok, takk.»

Ingen

Og så renner e-poster og sms-er inn til Siv Hallgren. Etter 31 spørsmål på under 15 minutter, om kristendom, Bibelen, samer, Oslo, ferieturer, bøker, sender folk som ikke følger saken som journalister, meldinger til henne og applauderer spørsmålene hennes. Det kommer spesielt mange tilbakemeldinger fra statsvitere. De mener hun nærmer seg kjernen i hva dette handler om, forteller hun.

– Mine spørsmål har nok vært uventet for ham. Noen spørsmål stiller jeg for å bringe ham litt ut av det, forklarer Siv Hallgren, og forteller at de fleste spørsmålene har hun kommet på selv. De spørsmålene som går på de faktiske hendelsene i Oslo og på Utøya, har hun fått inn fra andre bistandsadvokater som fulgte saken i de 17 andre salene i landet.

Advokatfirmaet Elden, Hallgrens arbeidsplass, representerer 180 fornærmede og etterlatte. Ikke alle er opptatt av om tiltalte er tilregnelig eller ikke.

– Kanskje han er noe vi aldri har sett før? Personlig er jeg mest opptatt av at det skal bli en riktig dom på dette punktet. Selv Breivik skal få nyte godt av rettssikkerheten, å ikke dømmes til straff hvis han blir vurdert som utilregnelig. I dette landet mener vi jo at utilregnelige ikke skal straffes.

Hallgren ser og hører bare fravær av så mye i svarene Breivik gir i retten. Hun har ikke sett at noen, heller ikke forsvaren, har klart å tegne et bilde av hvem tiltalte er. Han er mildt sagt vanskelig å bli klok på. Hun finner ingen, bak ordene. Likevel vil hun ikke gi seg.

SIV HALLGREN: Hun stilte spørsmål til Anders Behring Breivik i rettssaken som ble avsluttet i slutten av juni.

Foto: Heiko Junge / NTB scanpix

– Spørsmålene mine berører jo temaet tilregnelighet. Han påberoper seg kristendommen, men jeg har ikke funnet at han har et forhold til kristendommen eller noen annen religion. Han har sine ting han er opptatt av, men kan fullstendig mangle kunnskaper om andre ting de fleste kjenner til. Han har en sammenrasket ideologi, og er politisk helt uinteressant. Han er en Peer Gynt, lag på lag, men ingen kjerne. Han klarer ikke å svare på et enkelt spørsmål om norsk kultur, han ender opp med å snakke om dørhåndtak.

Det forundrer henne i lang tid.

Psykologi

Hallgren mener både ofrenes og tiltaltes verdighet ble ivaretatt under rettssaken. Alle som er tatt med i bevisoppgaven fra påtalemyndigheten, alle som har fått bistandsadvokat og som dermed kan følge saken understreker det, mener hun. Og tiltaltes verdighet?

– Den er jeg opptatt av, det har vært mange anledninger til å henge ham ut. Men det å konfrontere ham med ting som «ikke henger på greip», som aktor Holden har sagt, det som ikke henger sammen, det er ikke uverdigg, det tar ham på alvor.

Har Siv Hallgren lært psykologi på juridisk fakultet?

De ordene intervjueren bruker, vil aktivt påvirke svarene

Trond Myklebust, politiinspektør

– Nei, nei, nei. Ikke et fnugg. Ikke da jeg studerte, og ikke nå. Det har heldigvis blitt litt etikk, som jeg selv har undervist litt i, men null psykologi, dessverre.

De færreste advokater har lært så mye om psykologi, sukker hun. Hun kjenner til én som både er psykolog og jurist.

Det er noen flere, men Grethe Nordhelle er altså en av dem:

– De som utdannes til å arbeide direkte med mennesker i ulike krevende situasjoner, studerer psykologi i sine grunnutdanninger. Jusstudiet tar sikte på å utdanne jurister som vil møte mange vanskelige mellommenneskelige situasjoner. Like fullt er det så vidt jeg vet det eneste av slike studier som ikke har innsett viktigheten av å utvikle en psykologisk forståelse for individer og relasjoner, sier Nordhelle og fortsetter:

– Ikke alle som har studert psykologi har utviklet tilstrekkelig psykologisk kompetanse, og det finnes selvsagt mennesker som ikke har studert psykologi, som har en psykologisk sans, slik Siv Hallgren tydeligvis har.

Kjerne?

Hallgren har på en åpen og nysgjerrig måte stilt mange relevante og interessante spørsmål til Breivik, for å forstå ham utover de begrensningene diagnosesystemets briller utgjør, mener Nordhelle.

– Og han som nesten hoppet litt i stolen da spørsmålene fra Hallgren kom?

– Spørsmålene kommer raskt og sikkert noe overraskende, og de har ikke en antagonistisk tone, mener Pål Grøndahl, som tror at mangelen på antagonisme i spørsmålene får tiltalte på glid.

– *Bør aktørene i retten kunne mer om psykologi?*

– Jeg tror i alle fall at jurister kunne hatt glede av et kurs, hvis de ikke har det, i hvordan man skal kommunisere med og stille spørsmål til tiltalte. Ellers kunne godt både vitnepsykologi og rettspsykiatri være nyttig kunnskap. Men det bør være begrensede kurs, folk skal jo kunne så mye og være oppdatert på så mangt.

Så langt rettspsykologen. Hva mener andre om Hallgrens 31 spørsmål?

Hallgren beskriver spørsmålene sine som psykologisk snarere enn juridisk motivert, mener sosiolog Lisbeth Fullu Skyberg, som arbeider med en avhandling i retts sosiologi om forholdet mellom bevisførsel og bevisbedømmelse.

DETTE SA HAN: De mest brukte ordene til Anders Behring Breivik på dag tre, onsdag 18. april, i retten.

Illustrasjon: NRK

– For å se etter sosiologiske forklaringer på den positive mottagelsen spørsmålene fikk, er det mulig å starte med en viktig del av de kollektive reaksjonsformene etter 22. juli, nemlig kjærlighetserklæringene til Oslo. Folk som på så mange måter er forskjellige i livsstil, meninger og uttrykksformer, fortalte på facebooksider og t-skjorter at de elsket Oslo. Når Hallgren stiller spørsmålet om Breivik er glad i Oslo, er det kanskje ikke fordi hun lurer på om han er det, for Breivik kunne begrunnet bomben både med et ja og et nei, sier Skyberg.

Spørsmålet kan like godt ses som en melding, på linje med å kaste en sko, mener hun.

– Skokasteren fikk også positiv tilbakemelding. Begge deler kan ses som uttrykk for kollektivets ønske om å vekke Breivik. At han skal se det fine og forstå hva han har gjort. I dette ville også straffen ligge. Det er vel vanskelig å tenke seg en person folk ville synes det var verre å våkne opp som, enn gjerningsmannen i akkurat denne saken.

Rettsalen er rom for vanskelige møter, og som samfunnsinstitusjon er domstolen ment å ha en punktumfunksjon, understreker Skyberg. Da kan ikke de mest betente spørsmålene bli liggende ubesvart, slik hun ser det.

– Spørsmål som gjelder gamle fakta, som hva Breivik gjorde for ti år siden og hvordan han gikk fram for å skaffe kjemikalier, er viktig å få klarhet i, av flere grunner. Samtidig er dette spørsmål som vi regner med at det finnes svar på. Når det gjelder hva i all verden som kan få et menneske til å gjøre det Breivik har gjort, så finner vi ikke svaret.

For mange er nok ikke spørsmålet om Breivik er tilregnelig eller utilregnelig det mest sentrale, men om han er menneskelig, mener Skyberg. Behovet for å nærme seg svaret gjennom å stille personlige spørsmål kan ifølge sosiologen være en teknikk for å få ham til å briste. Det er klart at det kan ses som en måte å ta ham alvorlig på, mens det å tenke at han er gal og at svarene hans derfor er verdiløse til annet enn diagnostiske formål, kan tolkes som det motsatte, mener hun.

– Men det kan altså tenkes at det ikke er til kjernen av Breivik slike spørsmål tar oss, men til kjernen av vår egen reaksjon.

Også filosof Helge Svare ser med kritiske briller på dette. Spørsmålet er om de er relevante i forhold til det som er målet med rettssaken, mener han. Hvis de ikke er det, er spørsmålene dårlige i kraft av å være irrelevante, og også ved at de trekker en type intimitet inn i offentligheten som i dette tilfellet ikke har noe der å gjøre.

DAG TRE: Sal 250 i Oslo tinghus onsdag 18. april. Breivik går til vitneboksen etter første pause. Koordinerende bistandsadvokat Siv Hallgren i midten. Statsadvokatene Inga Bejer Engh til venstre og Svein Holden til høyre.
Foto: Heiko Junge / NTB scanpix

Samtidig er denne rettssaken unik i norsk rettshistorie, både på grunn av omfanget på tiltaltes forbrytelse, og at den synes å ha som mål ikke bare å avgjøre tilregnelighets- og skyldspørsmålet, men også å bidra til å bearbeide traumene vi som nasjon er påført, mener filosofen. Det å «forstå» Breivik til bunns, synes også for mange å inngå i dette prosjektet. Godtar vi at rettssaken skal ha denne funksjonen, blir spørsmålene ikke bare relevante, men også gode fordi de åpner opp for noe som andre utspørrere ikke så godt har fått frem.

Gode spørsmål

Professor Hanne Haavind ved Psykologisk institutt på Universitetet i Oslo har lang erfaring med kvalitative forskningsintervjuer.

– *Hva er et godt spørsmål?*

– Det blir godt i en spesiell kontekst og for et nærmere bestemt formål. Spørsmål som berører, men ikke bryter rammen, kan ofte være gode, mener Haavind.

Bistandsadvokater som Siv Hallgren inngår i det rollespill som en rettssak er, og på mange måter står den som representerer ofrene i en mer tvetydig posisjon enn de øvrige posisjonene. Bistandsadvokatene spør på vegne av de som er ofre for forbrytelsene, men også i noen grad på vegne av allmennheten, poengterer hun.

– Hallgren flytter oppmerksomheten fra den grandiose krigeren som tiltalte selv vil fremstille seg som, og over til hverdagsmennesket. Finnes det et slikt hverdagsmenneske der? Hun kaller på et annet subjekt.

Alle personer er sammensatte og flertydige, fremholder Haavind. Og fremfor å ønske seg ett kritisk spørsmål som kunne bli besvart på en måte som viste hvem personene egentlig er – for eksempel som i denne rettsaken tilregnelig eller utilregnelig ved planlegging og gjennomføring av terrorhandlingene – skal en serie gode og relevante spørsmål kunne bringe fram personens ulike sider. Og gjerne vise hvordan spenningen mellom ulike tilbøyeligheter driver personen, understreker hun.

– Det er slik psykologer bruker spørring i psykoterapi, for å invitere personen med på en utforskning av seg selv, en utforskning som både er engasjert og reflektert.

Respektfull spørring betyr ikke at en «lefler» med terroristen, mener professoren, som understreker at det bygger på antakelsen om at respekt avler åpenhet. En terrorist er en person som - akkurat som alle andre personer - bringer sine erfaringer fra en situasjon til en annen og derved bygger opp sin modell for hendelsene rundt seg og sin egen plass og betydning i dem. Det er dette allmennheten gjerne vil vite mer om i denne rettsaken. Siv Hallgrens spørsmål ser for Haavind ut til å være drevet av at bistandsadvokaten forfølger akkurat denne spenningen: så stort og oppblåst og samtidig så lite og ynkelig, så gruoppvekkende og samtidig så følelsestomt.

Spørsmål som berører, men ikke bryter rammen, kan ofte være gode

Hanne Haavind, psykologiprofessor

– Finnes det konkrete kjennetegn på gode spørsmål?

– For å kalle på hverdagsmennesket må spørringen være forankret i hendelser i tid og sted.

Den gang for ti år siden, da du sto der og der og skulle dit og dit, hva så du for deg, hva gjorde du? Spørsmålene er nesten formet som om det er mulig å gjøre en slags observasjon i ettertid. Og gode spørsmål er de som også åpner for videre oppfølging og utdyping.

For å få gode svar på spørsmål, må en lage en slags implisitt eller eksplisitt avtale om hva som er formålet med intervjuet, mener Haavind, som understreker at også i forskningsintervjuer er deltakelsen frivillig, og det er ikke bare for å unngå press og tvang, men for å få relativt sett mer pålitelig informasjon om opplevelsens subjektive kvaliteter.

– Når vi ser på TV-krim med dramatiserte avhør av vitner, blir vi imponert av hvordan forsvareren lokker vitnene ut på glattisen ved å vri og vende på det de har sagt. Men det er vanligvis ikke slik saker blir opplyst. Alt i alt er dette det aller viktigste i en rettsak; at spørsmålene er åpent rettet mot svar som kan opplyse akkurat denne saken, sier Haavind.

TED

Tell, explain, describe (TED). Engelskmennene har et mål om at 80 prosent av spørsmålene i et vitneavhør bør være åpne spørsmål, skrev politioverbetjent Kjell Erik Eriksen i Agder politidistrikt på politiforum. no, etter at han var på kurs om kognitive avhør i Sussex. Det engelskmennene kaller 5WH-spørsmål gir lavere kvalitet på informasjonen til vitnet. 5WHspørsmål er det vi kaller hvem, hva, hvor, hvordan og hvilken.

Åpne spørsmål gir mer korrekte svar enn lukkede spørsmål, viser forskningen på feltet. Og det er internasjonal enighet om at fri forklaring fremmes best ved at avhøreren stiller åpne spørsmål. Det forklarer Trond Myklebust. Han er politiinspektør ved Politihøgskolen, og har i sin avhandling analysert 100 dommeravhør av barn i straffesaker, særlig der det er mistanke om seksuelle overgrep. Hans konklusjon er at åpne spørsmål ikke brukes godt nok i det praktiske arbeidet i dommeravhørene. Hans eksempler på åpne spørsmål er: «Hva skjedde?» «Utdyp.» «Informert.» «Fortell.» «Redegjør.»

«Orienter.» «Beskriv.» «Snakk om.» «Forklar.» «Grei ut.» Han mener funnene beskrevet i avhandlingen også er relevante for diskusjonen om intervjuteknikk i rettssalen. Og han er tydelig på at klassiske studier, for eksempel av den amerikanske psykologen Elizabeth Loftus, viser dette:

ULIKE SIDER: En serie gode spørsmål kan få fram hvordan spenningen mellomtilbøyeligheter driver en person, hevderpsykologiprofessor Hanne Haavind.

Foto: Arne Olav L. Hageberg

Deordene intervjueren bruker, vil aktivtpåvirke svarene.

Kulturkræsj

Hensynet til å skåne barnet og hensynet til å sikre bevis reiser ulike faglige utfordringer for to ulike fagmiljø: det kliniske (psykologer og behandlere) og det rettslige (politietterforskere/jurister/domstol). Både faglig og i praksis er dette to helt forskjellige roller med helt ulik opplæring, perspektiv og tilnærming, understreker Myklebust.

– Målet i en behandling er for behandleren å endre klientens selvbilde og eventuelle negative atferd. Hva som objektivt er riktig eller har skjedd er dermed ikke så interessant som i det rettslige perspektivet, forklarer Myklebust.

I Norge er det for etterforskere en opplæringstradisjon å bruke åpne spørsmål. Kommunikasjonsfremmende teknikker applauderes. Dette i motsetning til andre land hvor etterforskning og rettssystemet er mer rettet inn mot en tilståelse fra den mistenkte i straffesaken.

– Vi lar folk prate seg inn i hendelsene. I andre land er det en tilståelseskultur som gjelder.

Her er en sann historie fra Holmenkollen Park Hotel, der politiinspektør Trond Myklebust en gang hadde invitert til seminar. Historien er fortalt av en annen deltaker:

Det skjedde på et forskningsseminar i en interessegruppe som arbeider for evidensbasert avhørs-/intervjumetode, med forskere og politifolk fra både Vest- og Øst-Europa. Det meste av tiden gikk med til å legge fram evidens for at å stille åpne spørsmål i avhør gir mye mer og bedre informasjon enn å stille lukkede og konfronterende spørsmål og påstander.

På slutten av seksjonen tok en politimann fra Øst-Europa ordet: «But what about manipulation, don't you think that manipulation is very effective in some situations?»

Pinlig stillhet før en sier:

«I don't think there is any evidence that manipulation is very effective, and beside; manipulation is not ethical».

«Yees, but I think it can be very effective

».

Hvor har så Siv Hallgren lært om psykologi i retten, om måter å stille spørsmål på som kan være konstruktivt for å belyse en sak?

– Du mener jeg kan det? Så er du jo ikke psykolog du heller, da.

Siv Hallgren

- Fast bistandsadvokat ved Oslo tingrett og Borgarting lagmannsrett
- Tidligere påtalejurist. Har også bakgrunn som leder i politiet, og har arbeidet med rekruttering og utvikling av ledere i et hodejegerfirma
- Omtales som Norges morsomste advokat, men «det sier meget om de andre», ifølge henne selv

Siv Hallgren anbefaler kunst og litteratur

- **Parts- og vitneavhør**
Bok av Nils Erik Lie
- «En ulykke kommer sjelden alene. To skritt bak går en advokat»
Artikkel av Cathrine Grøndahl i *Samtiden* (4 - 2011) om rolleforståelse og bistandsadvokater
- **Lillelord av Johan Borgen**
- **Bøker om Pippi**
Men Hallgren ser henne ikke som en helt: «Jeg har aldri forstått folk som hevder Pippi er et ideal. Hun var et forsømt barn uten voksenkontakt, men med vanskelige lengsler. Dog god økonomi og en sunn skepsis til politiet. Utvilsomt et løvetannbarn.»
- **Karin Boyes dikt**
Når hun trenger trøst
- **Musikk**
Hallgren sier hun ikke kan leve uten, og poengterer hvor lite hun har til felles med Breivik, også når det gjelder dette
Ellers forteller hun om oppvekst med en selsom platesamling som faren hadde fått fra programposten «Trafikk og musikk» i NRK. Her inngikk en mengde norske og kristne plater, og tango. «Ikke rart man blir tvisynt», kommenterer hun selv
- **Sangerne Guggen og Barry Manilow**
«Disse kommer jeg ikke unna. Hvis jeg ikke tar med dem vil ingen venner kjenne meg igjen», kommenterer Hallgren.
Popsangeren Guggen deltok blant annet på de populære Treff-platene på 1970-tallet, sammen med Inger Lise Rypdal, Gro Anita Schønn og Stein Ingebrigtsen. «Også Billy Joel. Han må jeg også ha med. Jeezez.»